

Posudek doktorské disertační práce Olgy Stehlíkové

Aktuální problémy neurolingvistiky

Neurolingvistiku bychom mohli charakterizovat jako klasický multidisciplinární obor, ve kterém se propojují poznatky z anatomie a fyziologie mozku s poznatky psychologickými, lingvistickými, logopedickými a dalšími. Mohli bychom se domnívat, že po několika desetiletích výzkumů dnes nabízí alespoň relativní konsensus badatelů, pokud jde o teoretická a metodologická východiska, témata, převažující metody výzkumu i uznávané výsledky. Současná skutečnost je ale jiná, daleko složitější. Do mimořádné spletnosti a nepřehlednosti neurolingvistiky dává nahlédnout Olga Stehlíková ve své disertační práci. Současný stav poznání popisuje lakonicky, ale velmi výstižně už v prvních větách: *“Dosud nevíme, jak je jazyk v mozku reprezentován a jak jazykové zpracování probíhá. Neznáme přesněji mechanismy, jimiž dochází k ztrátě a nabytí jazykových dovedností. Naše informace v tomto směru jsou často spekulativní, hypotetické, dílčí a nedostatečně propojené.”* (s. 17) A pak se zaměřuje na otázky, které si neurolingvista musí klást. Právě velké množství otevřených otázek patří k charakteristickým rysům tohoto oboru a otevřené otázky zde předznamenávají celý další výklad.

Autorka se v problematice velmi dobře orientuje, prostudovala skutečně mimořádně velké množství odborné literatury (včetně nejnovější), studie teoretické i empirické, a přitom si dokázala udržet potřebný nadhled. Práce je nejen velmi obsáhlá (měřeno v počtu stran), ale také obsažná, podle mého názoru se z ní čtenář o současné neurolingvistice dozví vše podstatné. Text je rozdělen do 21 kapitol s dosti podrobným vnitřním členěním. Výklad je vesměs srozumitelný, orientaci v textu usnadňuje podrobný obsah, přesto práce klade na čtenáře nemalé nároky. Nejen na čtenáře-lingvistu, který se potýká s pasážemi o stavbě a fungování mozku, s neurovědnou terminologií i množstvím pro něho nových zkratk, ale nepochybně i na čtenáře z lékařských oborů, pro kterého jsou zase tematicky vzdálené výklady lingvistické. Ale to k interdisciplinárním a multidisciplinárním oborům patří.

V úvodních pasážích se autorka vyrovnává s velmi komplikovanými vztahy mezi neuropsychologií, neurolingvistikou, kognitivní lingvistikou, psycholingvistikou a teoretickou lingvistikou v průběhu vývoje vědy se zřetelem k různým dílčím teoriím; ukazuje, na co jednotlivé vědy kladou důraz a v čem se jejich zájmy kříží. Zdůrazňuje dva postuláty, které se prolínají celým textem práce, v dalších kapitolách jsou podrobně diskutovány: jazyk nelze oddělovat od ostatní kognice, tj. při studiu jazyka v mozku nelze opomíjet ostatní kognitivní domény, zejména paměť a pozornost, a neurolingvistika nevystačí s klinickými pozorováními a následnou dedukcí, vyžaduje nutně experimentální metody (s. 42). Tematické vymezení současné neurolingvistiky pak ukazuje nejen vekou šíři zkoumaných problémů, ale také úhlu pohledu. Dodejme, že lingvistika v ní není (a nejspíš nikdy nebude) směrovací vědou.

Nezbytnou součástí neurolingvistických výkladů je jednak popis lidského mozku a jeho fungování (se zřetelem k jazyku), jednak metody zkoumání. Tato dvě témata spolu úzce souvisejí, protože právě na užívaných metodách závisí, co se o jazyku v mozku dozvíme, nové (zejména zobrazovací) metody umožňují poznatky o mozku zpřesňovat a modifikovat. Tomu je v práci věnováno celkem 8 kapitol a v řadě dalších se text k údajům zde uvedeným vrací. Je třeba ocenit kvalitní práci s odbornou literaturou i vlastní intelektuální přínos autorky: četné komentáře a úvahy, kritická hodnocení jednotlivých výzkumných metod a technik, náměty k diskusi; jako bohemistka se O. Stehlíková opakovaně vrací k tomu, jakou úlohu hraje při výzkumu jazykových funkcí typ jazyka, protože v odborné literatuře (převážně zahraniční) se s flexivními jazyky zatím příliš nepočítá. Vysoce hodnotím i utříděné přehledy experimentálních metod a technik výzkumu mozku s výkladem o specifitě každé z nich i jejich vzájemné porovnávání. Důraz klade autorka na relativně nové (a rychle se rozvíjející) techniky zobrazovací, které, jak uvádí, pomohly ke zpřesnění poznatků o tom, které funkce zabezpečuje každá hemisféra, a změnily představu o fungování mozkových center, včetně jazykových; v něčem posílily klasické lokalizacionistické hypotézy, ale současně přinesly důkazy o tom, že na fungování jazyka se podílejí nejen jazyková centra, ale také rozsáhlejší a distribuovanější jazykové sítě. Přitom autorka na zobrazovací techniky nenahlíží nekriticky, formuluje jejich různá úskalí, uvádí i to, v čem jsou výsledky získané těmito metodami navzájem v nesouladu, i to, že současná věda umí mapovat mozky podrobněji než interpretovat získaná data. Nadhled nad věcí se projevuje také v tom, že ukazuje, jak velmi obtížné je z různě zaměřených výzkumů dospět k takovým zobecněním, která by nemohla být dalšími výzkumy zpochybněna.

Jádrem neurolingvistiky z hlediska lingvistického jsou jazykové poruchy, jejich klasifikace, diagnostika, syndromy a symptomy. Těmito otázkami (opět v širokém kontextu) se zabývají zejména kapitoly 13 – 21. Spletitost problematiky jazykových poruch je dána mimo jiné tím, že i na ně je možné nahlížet z několika zorných úhlů; to se promítá i do jejich klasifikací. Dalším nepominutelným faktorem je individuálnost jazykových poruch. S klasifikacemi jazykových poruch uváděnými v odborné literatuře není autorka spokojena a navrhuje klasifikaci vlastní (6 typů poruch – s. 234-235); neomezuje se zde pouze na afázie, ale zahrnuje všechny typy jazykových poruch, i ty, které jsou součástí jiného postižení. Z toho pak vycházejí další výklady; v nich se autorka zaměřuje na specifiku češtiny, zejména na agramatismus a ukazuje, že přes všechno, co už bylo vykonáno, ani zde není situace přehledná. Na základě vlastních zkušeností z výzkumu navrhuje popis agramatismu rozšířit o další projevy (s. 358) a přihlížet k tomu, že jinak se projevuje agramatismus ve spontánní komunikaci (zdůrazňuje interakční přístup) a jinak v testech. V souvislosti s diagnostikou jazykových poruch považuji za velmi přínosné podrobné analýzy testů, jejich překladů do češtiny a úprav se zřetelem k systémovým vlastnostem češtiny. Neméně důležité jsou autorčiny úvahy o tom, jaké odpovědi jsou vlastně noremní, s čím se výkony pacientů srovnávají. Ukazuje se, že je třeba nově charakterizovat noremnost (která by přihlížela i k věku a vzdělání pacientů), a to tím spíš, že osoby kontrolní skupiny také nedosahovaly optimálních výsledků. Souhlasím i s tím, že zcela nevhodné je zde uplatňování kritéria kodifikace.

Protože jde o první takto souhrnnou českou práci v oboru neurolingvistiky, měla by – i podle slov autorky – plnit také roli termínově jasnou. Do jisté míry tomu tak je – už tím, že mnohé pojmy-termíny jsou zde vyloženy. Ale v zásadě je to úkol nespelnitelný; v textu o rozsahu téměř 500 stran, kde se pracuje s poznatky několika oborů, důsledně dodržovat terminologický soulad snad ani nelze. Sjednocení užívané terminologie se např. nezdařilo v oddíle 9.2, kde se vedle sebe užívají termíny *jazykové centrum*, *jazyková oblast*, *jazyková area*, jinde (synonymní?) *doména*, *region*, podobně *jazykové okruhy* i *jazykové sítě*. Při výkladu primingu v oddíle 4.1.4 vedle užívaného termínu *primingové slovo* se zavádí nově *primovací slovo*. Celkově je v textu mnoho anglicismů; někdy se tomu není možné vyhnout, překvapivé jsou však anglicismy tam, kde se dlouhodobě (zejména v psycholingvistice a lingvistice) užívá termín český (zde např. *komprehenze* vedle *porozumění*, *akvizice* vedle *osvojování*).

K práci mám několik otázek a připomínek: Jaký názor má autorka na následující (obecnější) problém: při testování se pacient dostává do situace, která je „umělá“, neodpovídá jeho komunikační zkušenosti. Přitom z výsledků testu se usuzuje i na to, jak je schopen užívat jazyka v běžných (a jemu známých) situacích. – Jak konkrétně si autorka představuje při konstituování české neurolingvistiky jako oboru využití „mladé tradice studia češtiny v komunikaci neslyšících“ (oddíl 2.9)? – Při modelování procesu percepce a porozumění (oddíl 8.2) není zmíněn syntaktický parsing, který má významnou funkci v psycholingvistických modelech porozumění řeči. Je k tomu nějaký důvod? – Z výkladů o testování pacientů se mi to jeví tak, že při testování poruchy derivace má zvláště významnou úlohu přechylování. Pokud ano, proč právě přechylování? – V textu je několik formálních nedopatření, a to formulačních (s. 185, 400, 410), další se týkají vnitrotextového odkazování (s. 198, 402) a literatury (na s. 40 údaj v textu chybí v seznamu literatury, na s. 240 chybí vnoření), vloudilo se i několik překlepů.

V posuzované disertační práci autorka přesvědčivě ukázala, že se v problematice velmi dobře orientuje, má přehled po odborné literatuře, včetně nejnovější, velmi dobře si uvědomuje četná úskalí i otevřené otázky oboru. Teoretické výklady jsou doplněny empirickými daty, zčásti jde o vlastní výzkum autorky, zčásti o její podíl na týmové práci. I nepoučený čtenář si může udělat dobrou představu o jazykovém projevu osob s některou z popisovaných jazykových poruch. O. Stehlíková prokázala jak schopnost jemné materiálové analýzy, tak zobecnění získaných poznatků. Vlastní text je doplněn potřebným materiálem obrazovým a mnoha informativními přehledy a tabulkami, dále příklady testů a zvukovou přílohou na CD. Práce obsahuje všechny požadované formální náležitosti. Protože jde o první takto komplexní neurolingvistickou práci v češtině, byla by žádoucí její publikace.

Svým rozsahem a odbornými kvalitami disertační spis Olgy Stehlíkové **Aktuální problémy neurolingvistiky** nejen splňuje, ale zřetelně přesahuje požadavky kladené na disertační práce. Ráda ho doporučuju k obhajobě.

5. 4. 2011

Doc. PhDr. Iva Nebeská, CSc.

